

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 346–353

Складна й багаторівнева проблема прав дитини розглядається у контексті різних напрямів громадської думки. Викладається історія цієї проблеми у світі та в Україні.

На сучасному етапі в Україні можливо спостерігати спалах інтересу до такої незвичної для вітчизняного суспільно-гуманітарного контексту проблеми, як права дитини. Висунення її на передній план політичного, педагогічного й соціального життя зумовлене кількома причинами. Перша з них — рух українського суспільства й відповідно суспільної думки до громадянського, відкритого, європейського суспільства, що передбачає зацікавленість усієї спільноти пекучими, злободенними питаннями. Ці питання всебічно обговорюються, стають предметом дискусій, міркувань широкого суспільного загалу, громадськості.

Друга, не менш важлива причина актуалізації цієї проблематики — сучасне становище дітей в Україні. Статистичні дані свідчать про те, що дитинство перебуває у кризовому стані. Зокрема, зменшується кількість народжених дітей. Переважно через низьку народжуваність Україна за період 1993–2003 рр. втратила понад 4 млн населення.

Криза супроводжується не лише швидким зниженням народжуваності і, як наслідок, надзвичайно низьким її рівнем, а й деформацією структури народжуваності та народжених (за черговістю, їх розподілом за віком матері, її шлюбним станом та іншими ознаками). У зв'язку з цим деформується віковий склад населення, зменшується його демографічний і трудовий потенціал. Збільшується частка дітей, народжених жінками, які не перебували в зареєстрованому шлюбі.

Значною є кількість дітей, які мають статус постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (понад 643 тис.) [10, 38]. Вдвічі зменшилася кількість дитячих дошкільних закладів і дитячих оздоровчих позаміських таборів. Майже

вдвічі збільшився прийом до вищих навчальних закладів за рахунок коштів фізичних осіб. Така ситуація та розмиття моральних цінностей призводить до зростання питомої ваги неповнолітніх, засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів з 10,8 % у 2002 р. до 11,5 % у 2006 р.

Третя причина, яка викликала значний інтерес до проблеми прав дитини, — це зміна останнім часом ставлення до дітей, культури дитинства, до внутрішнього світу дитини, її інтересів, запитів, побажань. Сьогодні він віддзеркалює дитиноцентричні, гуманістичні підходи, які захищають самобутність і неповторність дитинства. Це передбачає перегляд багатьох психолого-педагогічних аспектів розвитку дитини, діяльності інституцій щодо її виховання (включаючи родину), а також засобів, методів і форм виховання.

Отже, можна виокремити три автономні чинники, які актуалізують проблему прав дитини й спонукають нас її активно розглядати, обговорювати й розв'язувати: ідеологічно-суспільний чинник, соціальний і психолого-педагогічний. Всі ці чинники тісно пов'язані між собою, бо вони ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях суспільства, на яких вибудовується його правова база. Розгляд прав дитини нерозривно пов'язаний також з історією суспільства й сучасним станом його соціального самоусвідомлення.

Така складна, інтегрована й багаторівнева проблема, як права дитини, може розглядатися у різних площинах:

- соціологічній — віддзеркалення формаційних, економічних умов і стилів життя дитини;
- юридичній — закріплення певними законами та політико-правовими деклараціями

правил, норм, стандартів і вимог до організації життєдіяльності дитини;

- культурологічний — результат рівня розвитку суспільства, творчих сил і здібностей дитини;
- етнологічний — контекст поглядів і ставлення будь-якого народу до дитини;
- демографічний — віддзеркалення чисельності дитячого населення, народжуваності та смертності, охорони здоров'я, чисельності охоплення дошкільним вихованням, освітою та ін.;
- педагогічний — розгляд умов, шляхів, засобів і методів формування особистості, яка відповідає поставленій суспільній меті — загальному уявленню про права дитини;
- історичний — еволюція уявлень і понять про права дитини.

Історико-педагогічний контекст найповніше висвітлює багатство думок щодо формування дитини як повноцінної, рівноправної, вільної, високоосвіченої та високоморальної особистості. Звернення до історії, до минулого, близького й далекого дає змогу побачити коріння і наших здобутків, і наших прорахунків та недоліків.

Проте практично немає українських видань, де б проблема прав дітей розглядалася в історичному аспекті, з відповідними вибраними текстами, які презентують позицію гуманістів різних часів і народів, завдяки яким у суспільстві відбувалася зміна “фокусу зору” на дитину. Необхідна підготовка спеціальної хрестоматії з прав дитини.

Перед тим, як звернутися до першоджерел, слід визначитися з поняттями “дитина” і “дитинство”.

Терміни “дитина” і “дитинство” недостатньо розроблені у сучасній вітчизняній гуманітарній науці, що за своїм призначенням має вивчати дитину як індивіда, особистість. Це педагогіка, психологія, педіатрія, соціологія, освіта, етнографія.

Педагогічні й психологічні словники, які мають бути найближчими до цієї проблеми, не розкривають визначення поняття “дитина”. Але вважаємо, що під цим терміном слід розуміти людську істоту віком до 18 років, яка розвивається й формується відповідно до соціокультурних, психологічних і педагогічних умов.

Поняття “дитинство” розглядається як етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку [11].

Повніше характеризує це поняття І. Кон, включаючи в нього становище дитини в суспільстві, її соціальний статус, способи взаємодії з до-

рослими, освіту, характеристики її внутрішнього світу, інтересів, уподобань, звичок, нахилів. Отже, поняття дитини й дитинства пов'язані з біологічним станом незрілості, зростання й розвитку людини як фізично, так і психічно. З позиції історії на перший план виходять певний соціальний статус, коло прав та обов'язків, притаманних цьому періоду життя, наявність доступних видів і форм діяльності, тобто дитинство є суспільним, соціальним феноменом.

Людина — суб'єкт історичного процесу, розвитку матеріальної і духовної культури на Землі. Ідея прав людини, на перший погляд, міцно завоювала весь світ. Більшість держав, приєднавшись до міжнародних договорів, закріпили права людини в національних законодавчих актах. Проте вже з моменту зародження ідеї права людини у неї було багато прибічників і критиків.

Давньоримський філософ Цицерон Марк Тулій (106–43 р. до н. е.) закликав слідувати закладеній в людині природі, істинну сутність якої розкриває лише практична філософія.

У домарксівському матеріалізмі погляд на людину як на найвищий і найдосконаліший витвір природи знайшов своє відтворення в антропології (від грецьк. *anthropos* — людина, *logos* — вчення, слово). Антропологія розглядає об'єктивний світ як дещо похідне від людської сутності й воно притаманне багатьом напрямам філософії (екзистенціалізму, прагматизму, філософії життя), соціології (антропосоціології, соціал-дарвінізму, соціобіології), психології (фрейдизму). Згідно з екзистенціалізмом, свобода полягає в тому, щоб людина не була в якості речі, яка формується під впливом природної або соціальної необхідності, а “обирала” саму себе, формувала себе кожною своєю дією і вчинком. Таким чином, людина несе відповідальність за своє не ним, а не виправдовує себе “обставинами”. Визначний учений М. Бердяєв вважав, що почуття провини за все, що коїть ся навкруги, — це почуття вільної людини.

У центрі містичного вчення антропософії (від грецьк. *anthropos* — людина, *sophia* — мудрість) — обожнювана людська сутність, яка відкривається лише посвяченим.

Повага до гідності й прав людини, її цінність як особистості, турбота про благо людини, всебічний розвиток, створення сприятливих для людини умов суспільного життя формують сукупність поглядів, які мають назву *гуманізм* (від лат. *humanus* — людяний). Представниками гуманізму епохи Відродження були Петрарка, Данте, Джованні Боккаччо, Леонардо да Вінчі, Еразм Рот-

тердамський, Джордано Бруно, Франсуа Рабле, Монтень, Френсіс Бекон.

Прибічники “природного права” (Сократ, Платон, Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Ш. Монтеск’є, Гольбах, Й. Кант, М. Радищев) виступали за ідеальне, незалежне від держави право, яке випливає із веління розуму і “природи” людини.

Французький філософ Ж.-Ж. Руссо різко висловлювався за громадянські свободи, за рівність людей незалежно від народження. Він проголосив думку про те, що воля є природним правом людини, що вона коріниться в самій людській натурі. Своєю фразою із “Contract social”: “Людина народжується вільною і все-таки вона повсюди в ланцюгах” Руссо висловив одну з найбільших проблем людського життя: про відносини між окремим індивідом і його суспільною групою.

Сучасний погляд на відносини між державою та громадянином є наслідком тривалого історичного процесу і багаторічної боротьби за визволення людини. Першою ластівкою цього визволення була воля релігійного самовизначення, проголошена англійськими пуританами XVI ст. Вони через незалежність своїх переконань змушені були покинути рідний берег і рушити через океан у новий, маловідомий світ. Там, у Північній Америці, вони заснували колонії, що потім стали Сполученими Штатами. Так зародилася думка, що людина не тільки “політична істота”, що в ній є дещо надполітичне, куди ні держава, ні інший колектив не має права втручатися.

На думку Аристотеля, людина — істота суспільна. Природа нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина здатна говорити. Мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, що справедливе і несправедливе. Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість та ін. Сукупність усього цього і складає основу сім’ї та держави.

Аристотель вважав, що “законодавець повинен з особливою увагою ставитись до виховання молоді”, — в цьому ніхто не сумнівається, адже в тих державах, де цим нехтують, державному устрою завдається шкода. Оскільки вся держава ставить перед собою одну мету для всіх, то зрозуміло й те, що виховання — загальнодержавна справа [2, 17].

Англійський філософ, соціолог і юрист Ієремія Бентам вважав, що ніяких природних прав не існує, це не більше, ніж бажання. А бажання, навіть саме блага, не є правом. Реальні права встановлюються лише державою у своїх законах [13, 165].

Американська філософська традиція хоча і визнає існування природних прав, незалежних від визнання їх державою, проте зводить коло цих прав до особистих і політичних прав (свободи слова, совісті, зібрань, право на рівний захист закону, справедливий суд). Соціальні й культурні права (право на працю, освіту) розглядаються як побажання або як пільги, даровані державою.

Більшовики (комуністи) вслід за Леніним підкреслювали, що реально скористатися навіть проголошеними правами можуть лише багаті й ті, хто мають владу. Доля простого народу — заробляти собі на життя важкою працею. Дійсні права людини можуть бути утверджені лише в суспільстві, де не буде ні бідних, ні багатих.

Німецький філософ й економіст К. Маркс звертав увагу на моральний бік ідеї прав людини. Він вважав, що подібні ідеї призведуть до егоїзму замкнутості, відстоювання своїх приватних інтересів на противагу інтересам суспільства.

Видатний теоретик монархізму Лев Тихоміров вважав, що найважливіше право — це право морального розвитку й удосконалення, і це навіть не право, а скоріше обов’язок. Право тоді плодотворне, коли воно впливає з морального обов’язку. Права і свободи без такого обов’язку — самодурство [14].

Правовий захист людини — це складне і багатогранне явище, що формувалося спільними зусиллями багатьох поколінь шляхом накопичення інтелектуального матеріалу, створення морально-філософського підґрунтя для утвердження в майбутньому ідеї прав людини та необхідності їх захисту.

Інший предмет зацікавленості — це права дитини, які усвідомилися й чітко визначилися лише у XX ст. Минуло багато часу, доки люди підійшли до усвідомлення необхідності формування прав дитини. Під правами дитини мають на увазі чітко окреслені, встановлені принципи, положення, закони, які регулюють її життєдіяльність у суспільстві. Права дитини нині закріплені у відповідних міжнародних документах, які підписала й Україна. Це насамперед Конвенція ООН про права дитини (1989 р.).

Людство пройшло тривалий шлях, щоб усвідомити, визнати й сформулювати права дитини як невід’ємну частину суспільного життя.

Під впливом історичних подій родина, школа, всі інші суб’єкти забезпечення і виживання дітей руйнуються і не в змозі виконувати ні своїх моральних, ні матеріальних обов’язків перед дитиною. З права дитини на виховання виникає

обов'язок виховувати її, а разом з тим і “право виховання”. Це приводить до запитання: хто може взяти на себе це право, хто може бути його суб'єктом?

У минулому це право належало родині, церковним установам, окремим суспільним класам. Щоразу це залежало від того, яка суспільна форма була ґрунтом громадського життя у конкретний історичний момент. Сучасна думка знову повертається до проблеми, поставленої людством з давніх-давен.

У своїй соціальній утопії “Держава” Платон малював ідеальний державний лад. Шлюб, на його погляд, мусить будуватися не на інтимних підвалинах, а на громадських, і до того ще в таких формах, щоб діти не відали своїх батьків, а батькам і матерям були невідомі їхні діти.

У Платоновій державі дитина від самого народження передається в руки державних органів, що мали забезпечити її фізичний і психічний розвиток у потрібних для держави напрямках. Таким чином, давній філософ право виховувати дітей залишав виключно за державою. Дитина, на його погляд, є власністю держави і тому в ній повинен виховуватися такий громадянин, який потрібен державній комуні. Він вважав, що “вже перші ігри наших дітей не повинні виходити за межі закону, а коли вони протизаконні, то й діти, які беруть у них участь, починають зневажати закон, тоді неможливо виростити з них людей справедливих і серйозних” [12, 113].

Певним контрастом поглядам Платона є точка зору Л. Толстого на “право виховання”. Дитина, на його погляд, — це вища гармонія, що утворюється самою природою, і педагог повинен турбуватися лише про те, щоб ця гармонія не була порушена його роботою. Л. Толстой не визнавав права виховання дітей ні за державою, ні за суспільством, ні за ким іншим і приводить його до теорії так званого вільного виховання.

Таким чином, Платон виходить з абсолютноного права держави на життя громадянина, Л. Толстой — з абсолютноного права дитини на вільний розвиток.

Від ставлення держави до своїх дорослих громадян залежить і відношення до виховання дитини: коли держава визнає за кожним громадянином право вільно виявляти себе в політичних, релігійних й інших відношеннях, то така держава мусить визнавати і за дитиною право на вільний розвиток. І навпаки, де громадянин безправний, там і дитина не може мати жодних прав.

З поглядів французького філософа, мислителя і педагога Ж.-Ж. Руссо розпочався новий відлік, новий підхід до дитини не як до майбутнього дорослого, а як до самодостатньої особистості, до дитинства як важливого самостійного, окремого періоду життя. І відповідно до цих поглядів суспільство має створити належні умови.

Але беручи точку відліку від Ж.-Ж. Руссо, від виокремлення ним статусу дитини в соціальній структурі суспільства, ми розуміємо, що людська спільнота й до Ж.-Ж. Руссо переймалася цією проблемою.

Французький демограф й історик Філіп Ар'єс, праці якого, особливо “Дитина і сімейне життя за Старого режиму”, вважаються сьогодні класичними, стверджував: “У середньовічному суспільстві поняття дитинства не існувало. Це не означає, що дітьми взагалі нехтували, не піклувалися про них. Поняття “дитинство” не слід плутати з любов'ю до дітей. Воно означає усвідомлення специфічної природи дитинства, того, що відрізняє дитину від дорослого, навіть молодого за віком. У Середньовіччі такого усвідомлення не було” [1, 128].

Далі він зазначає, що лише у XVII ст. починає викристалізовуватися розуміння поняття дитинства, переважно у творах і діяльності протестантських і контрреформаційних католицьких діячів. У цей же період обґрунтовуються й висувуються вимоги щодо виховання дітей, поради та рекомендації, спрямовані на обмеження свободи дитини й посилення суворості покарання.

Наприкінці XVII ст. Ж.-Ж. Руссо зламав значені канони, поставив на перше місце автономію і самостійність дитини, право на вільний розвиток, а з боку дорослих — вимогу гуманістичного ставлення до дитини. На його думку, треба відмовитися від обмежень, які нав'язують суспільство і вихователь, відучити дитину від сліпого підкорення дорослим і спонукати її до розвитку згідно із законом природи. Ж.-Ж. Руссо повністю знімає питання про об'єкт чи суб'єкт виховання. Для нього суб'єкт-об'єктом виховання є дитина, а не доросла людина. У праці “Еміль”, або “Про виховання” різко критикував феодально-станову систему виховання й вимагав, щоб його метою була підготовка активних громадян, які поважajú працю [15, 200–226].

Ці ідеї визріли як протест проти авторитарно-схоластичної освітньої системи, що регламентувала й суворо дисциплінувала кожен крок дитини, не враховувала її бажань, інтересів, схильності, не давала права на вільний розвиток. Вони збігалися із суспільною й соціальною потребою в індиві-

дуальності, яка може зробити свій внесок у суспільний прогрес. У сім'ї також відбувалися значні трансформації, бо вона переставала бути патріархальною, між батьками й дітьми почали встановлюватися ліберальні, демократичні стосунки.

Завдання держави полягає, як вважає Г. Спенсер, у створенні відповідних умов для успішної діяльності всіх без винятку людей. І якщо в цих умовах є нездолені, тим гірше для них. Г. Спенсер не має на меті їх виховувати, як Ж.-Ж. Руссо, чи перевиховувати, як К. Маркс. Держава має захищати тих, кому вдалося досягти успіху, переважаючого становища, тобто захищати еліту, бо регулятор соціально-класових відносин — природний відбір [17, 69].

Паралельні потреби злилися в потужному реформаторському русі кінця XIX ст. Наступне, XX ст. реформаційно налаштовані педагоги проголосили “Століттям дитини”, що означало в контексті прав дитини вільний розвиток здібностей, нахилів, свідому дисципліну, обмеження або зведення нанівець примусу й покарань, створення суспільних умов для її повноцінного розвитку, увагу до фізичного і психічного розвитку дітей, їхнього екологічного виховання.

Видатний американський філософ, педагог і психолог Джон Дьюї проголосив дитину “сонцем”, навколо якої обертаються засоби виховання, вона — центр, навколо якого вони організовуються [4, 348–357].

Французький педагог Селестен Френс був переконаний, що дитина має сама творити свою особистість, вдаючись лише до допомоги дорослих. Він створив оригінальну систему виховання на засадах демократизму й гуманізму, вилучив із життя дитини примус, покарання, підкорення чужій волі, розкрив її особистість через вільну творчу працю як інтелектуальну, так і фізичну; багато дбав про фізичне здоров'я своїх вихованців [18, 304].

Образ представника гуманістичної педагогіки Януша Корчака ототожнюється з жертвним служінням дітям, з організацією соціального захисту тих, хто цього найбільше потребує — нездолених, дітей вулиці й притулків. Цей польський письменник, педагог і громадський діяч основним методом виховання вважав добро, любов і ласку. З особливою переконливістю Я. Корчак відстоював право дитини бути самою собою, право на індивідуальність і повагу [7, 32].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Російській імперії, як і за рубіжем, почався рух за визволення дитини від надмірної опіки сім'ї,

держави, школи. Одним із найяскравіших його представників був російський педагог і юрист, провідний представник теорії і практики вільного виховання Костянтин Вентцель, який заявив про право кожної людини на вільний розвиток, право на виховання та освіту. Він виступав за найширші права дитини, свободу висловлювань, створення дитячих організацій, заміну покарань просвітницькими заходами. Ще наприкінці XIX — на початку XX ст. виступав за необхідність проголошення декларації прав дитини: “Говорять про свободу людини і громадянина, говорять про свободу жінки, про свободу пригноблених національностей, — слід почати говорити “свобода дитини” і дитина потребує Великої Хартії Свободи, яка матиме всі необхідні гарантії для її безумовного здійснення у сфері виховання й освіти” [3, 23].

Українські педагоги того періоду (Тимофій Лубенець, Яків Чепіга, Яків Мамонтов) обстоювали думку про те, що права дитини в контексті прав держави, батьків і суспільства мають посідати перше місце, бути альфою і омегою виховного процесу. Наприкінці XIX ст. Т. Г. Лубенець виступив з різкою критикою системи тілесних покарань, на якій трималася тоді офіційна школа. Він вважав, що правила примусового впливу на дитину не виховують, а озлоблюють, калічать дитячу натуру [8, 228–243]. Прихильником такої освіти й виховання, що ґрунтувалась би на врахуванні прав дитини, глибокому вивченні її природи, був Я. Ф. Чепіга. Він вважав: “Щастя дитини — єдине дійсне щастя на землі!” [19, 31]. Теоретико-методологічні засади педагогічної науки, орієнтованої на пріоритет загальнолюдських цінностей, розробляв Я. А. Мамонтов [9, 33–42].

Починаючи з 30-х років і закінчуючи 60-ми роками XX ст., педагогічна наука не торкалася розглядуваної проблеми через авторитарну, догматичну спрямованість образів мислення в партійно-класових канонах мислення і дії.

Радянська (класово-партійна) концепція розвитку науки й розбудови освіти відійшла від шляху розвитку загальноєвропейських гуманітарних наук, що призвело до вилучення з поля зору розгляд дитинства як цілісного феномена та історії дитинства як соціального напрямку. Авторитарна й задогматизована система освіти, закритість і патріархальна сутність сімейного життя вимагали розгляду дитини як виконавця певної ролі — “дошкільняти”, “жовтеняти”, “піонера”, “комсомольця”. Радянська дитина сприймалася офіційною наукою та ідеологізованою свідомістю як покірний виконавець волі й бажань дорослих.

І лише у 60-ті роки ХХ ст. Василь Сухомлинський звернувся до питання про права дитини як до проблеми свободи її самовираження, всебічного розвитку, прищеплення навичок критичного мислення, виховання політичної і моральної зрілості, фізичної досконалості. Він широко і всебічно розглянув цю проблему, залучив до її розв'язання не лише школу, а й соціальне середовище, що особливо цінно, сім'ю та громадськість.

У 80-х роках ХХ ст. ідеї прав дитини були підхоплені педагогікою співробітництва. Після періоду перебудови й здобуття Україною незалежності вони стали основою діяльності багатьох закладів освіти.

Після 1991 р. проблема прав дитини переходить із суто психолого-педагогічної, навчально-виховної в соціально-правову сферу, сферу практичної розробки й застосування нагромадженого впродовж століть теоретичного і практичного досвіду.

Сучасний український філософ В. В. Корженко зазначає, що “люди змушені діяти згідно з державним велінням, її порядком, зберігати упорядковану і зрозумілу для всіх поведінку, яка є зовнішньою необхідністю. Пересічна людина підкоряється законам права. Людина виявляє для себе, усвідомлює, що дотримання кожним правових норм сприяє досягненню кожним його цілей, що ніхто не здійснив би їх без наявності... правової демократичної держави” [6, 228].

Останнім часом питання стосовно прав дитини виходять на перший план у міжнародних відносинах. Лише три країни не ратифікували Конвенцію ООН про права дитини. Є очевидним, що забезпечення прав дитини — не лише питання доброї волі, а й обов'язок. Заслужує на увагу досвід Польщі. Десять років тому реалізація адміністративної реформи стала поштовхом до розвитку країни й суттєво наблизила її вступ до Європейського Союзу. В Польщі створено інститут опіки й піклування, який ґрунтується переважно на сімейних формах виховання [20, 639].

Концепція дитини як незалежного індивідуума, що має свої права, почала вимальовуватися ще на початку ХХ ст. Швеція стала першою у світі країною, яка заборонила фізичне покарання дітей. Законодавство цієї країни було змінено відповідно до нового мислення. У 1920 р. у Швеції прийнято закон, що надавав перевагу головним інтересам дитини. Закони, що стосувалися взаємин між батьками та дітьми, до 1949 р. існували у формі Кодексу батьківства та опікунства. У 1949 р. у ньому слово “карати” було замінено на “повчати”,

що передбачало уникнення насильницьких форм фізичного покарання. У 1978 р. Комітет з прав дітей запропонував внесення до Кодексу батьківства та опікунства чіткої заборони фізичного покарання дітей. У 1979 р. законопроект прийнятий парламентом.

Цікавим є також досвід неурядової організації — шведського руху за охорону дітей RADDA BARNEN, який відстоює право дитини висловлювати свої погляди та право на захист від дискримінації. Цей рух здійснив програму “Анонім батьки”, метою якої було надання підтримки та допомоги тим, хто відчув труднощі під час виконання ролі батьків. Телефонна служба, в якій задіяно близько 100 добровольців, відповідає на дзвінки (вони оплачуються як місцеві) від батьків щодо виховання дитини. Шведський рух вважає, що продовження інформування нових поколінь батьків про виховання дітей без тілесних покарань сприятиме реалізації найважливіших інтересів дитини.

Для надання якісних послуг у сфері забезпечення прав дитини можна запозичити досвід Великобританії та скандинавських країн, які з 80-х років почали створювати виконавчі агенції (“executive agencies”). На сьогодні, як зазначає І. Б. Коліушко, у Великобританії кількість виконавчих агенцій досягла майже ста, в яких працює 90 % усіх державних службовців [5].

Повноваження щодо створення таких органів необхідно надати місцевим радам на підставі закону, що дасть змогу мобільно вирішувати питання про їх створення, реорганізацію чи ліквідацію. Діяльність виконавчих агенцій є ефективною, адже вони не займаються формуванням державної політики, а здійснюють лише професійне адміністрування. Крім того, розмежування політичних та адміністративних функцій робить діяльність цих органів більш стабільною і захищеною від змін політичної ситуації в країні. Також діяльність виконавчих агенцій у західних країнах базується на засадах виробничого менеджменту, в тому числі в частині їх фінансової діяльності. Багато агенцій є повністю або частково самоопукні, оскільки надають платні послуги. І саме елемент госпрозрахунку дає можливість ефективно впливати на покращення якості послуг, що надаються цими органами.

Основну відповідальність за надання соціальних послуг, які є громадськими за своєю суттю, несе держава. Відтак держава безпосередньо зацікавлена та зобов'язана розробити критерії якості надання таких послуг і механізми, що забезпечать

відповідний моніторинг і контроль за діяльністю осіб та організацій, які їх надають.

Правовим механізмом, що забезпечує якість надання соціальних послуг згідно з державними стандартами, може стати ліцензування. Воно використовується майже в усіх країнах, де існують закони про надання соціальних послуг. Мета ліцензування — створення відповідності організацій та осіб, які надають соціальні послуги, вимогам щодо наявності у них необхідних ресурсів та кваліфікації, а також відповідності послуг стандартам соціальної допомоги.

Захисна функція механізму ліцензування реалізується шляхом надання уповноваженим державним органом сертифікату (дозволу) організації на надання соціальних послуг, а також регулярним контролем діяльності організації щодо забезпечення стандартів. Невідповідність стандартам соціальної допомоги або вимогам сертифікату може бути підставою для штрафу, іншого покарання або взагалі підставою для відкликання сертифікату. Система ліцензування (реєстрації) може сприяти фінансуванню суб'єктів через участь в тендерах чи іншій матеріальній підтримці діяльності з боку держави. Як свідчить досвід європейських країн, правові засади ліцензування встановлюються законом та реалізуються шляхом прийняття відповідних підзаконних актів.

У Великій Британії реєстрація організацій та фізичних осіб, які мають намір надавати соціальні послуги, здійснюється на підставі низки законів (про охорону здоров'я та соціальну допомогу, про охорону дитинства). У цьому зв'язку було б доречним відповідне доповнення до ст. 5 Закону України "Про охорону дитинства" щодо необхідності ліцензування надання соціальних послуг організаціями та фізичними особами, а також розробки Правил надання соціальних послуг дитині.

У Болгарії реєстрація суб'єктів надання соціальних послуг регулюється законом про соціальну допомогу та відповідними нормами закону про охорону дитинства. В Угорщині надання соціальних послуг регулюється законом про соціальне управління та соціальні послуги, а також постановами уряду, що унормовують діяльність організацій, котрі надають індивідуальну соціальну допомогу. У Франції Сімейний кодекс визначає типи суб'єктів надання соціальної допомоги, яким перед початком роботи необхідно отримати ліцензію; процедуру подачі й розгляду заявки виконують відповідні уповноважені органи. Вважаємо за необхідне доповнити гл. 20 Сімейного кодексу України "Патронат над дітьми" ст. 256-а

щодо необхідності ліцензування сім'ї патронатного вихователя, оскільки ст. 254 зазначеного кодексу передбачається плата за виховання дитини, тобто надання сім'єю патронатного вихователя соціальної послуги (проживання в сім'ї).

У деяких країнах про факт надання соціальних послуг потрібно повідомляти державні органи навіть у випадках, коли законодавство не вимагає ліцензування. У Франції до таких послуг належить приймання дітей до сім'ї та подальше піклування, якщо вони є інвалідами. У Люксембурзі процедури надання різних соціальних послуг молоді щодо підтримки прийомних (фостерних) сімей регулюють різні закони.

Для України одним із гострих питань залишається недолік виховної роботи з дітьми та організація їх дозвілля. Результат — дитячий алкоголізм, паління, наркоманія, венеричні захворювання, рання злочинність. Слід повернутися до роботи груп подовженого дня за рахунок бюджетного фінансування, до створення гуртків за сучасними напрямами роботи (наприклад, комп'ютерних) із залученням до їх проведення волонтерів — студентів вищих навчальних закладів. Необхідним є вивчення досвіду Російської Федерації щодо організації в мікрорайонах спортивних майданчиків, які працюють щоденно до 21 години вечора.

Недоліком виховної роботи є значна кількість дітей, які скоюють правопорушення й злочини. Досвід розвинених країн, наприклад Франції, засвідчує про існування системи спеціальних судів, у тому числі із справ неповнолітніх. У деяких провінціях Канади є окремі суди із справ неповнолітніх (розглядають обвинувачення у злочинах і дрібних порушеннях) і сімейні суди (вирішують суперечки про дітей, позови про сплату аліментів). Пошуком шляхів удосконалення системи здійснення правосуддя неповнолітніх в Україні є створення ювенальних судів.

Зарубіжні дослідники вважають, що сьогодні в розвинених країнах світу розпочалася нова хвиля адміністративної реформи [21, 21]. Це вимагає від країн, що перебувають у перехідному періоді, будувати систему підготовки державних службовців одночасно з іншими країнами світу, але, зрозуміло, що їх стартові умови (політичні, економічні, соціальні) суттєво відрізняються. З цією метою розробляються навчальні програми, організовується довго- і короткотермінове навчання управлінців. При цьому необхідно запозичувати досвід як Європейського Союзу, так і світовий, адаптувати його в контексті відповідності вітчизняній культурі.

Вважаємо доречним вивчення і запровадження для перепідготовки працівників сфери захисту прав дитини досвіду Румунії. Зміст програм перепідготовки державних службовців передбачає загальну підготовку (законодавство, політологія, економіка, менеджмент, іноземні мови, комп'ютерна грамотність, державне управління, міжнародні відносини в плані адаптації до Євро-союзу); спеціалізовану підготовку, яка включає все необхідне для виконання конкретної роботи (політика у відповідній сфері, інформаційні технології та адміністративні системи управління у змінюваній ситуації, розв'язання конкретних проблем і прийняття рішень, вирішення конфлікту, загальне і фінансове законодавство, статистика й адміністративний устрій установи, психологія керівництва та організації). Зміни у діяльності державного управління викликали у цій країні появу нових курсів (право Європейської Співдружності, стратегічне управління, екологія, довготривалий розвиток, Європейська інтеграція, управління фінансами, стратегія економічного розвитку і зростання зайнятості, соціальний захист) [16].

Література

1. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом режиме. — М., 1960. — 128 с.
2. Аристотель. Політика / Пер. з давньогрецьк. і передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с.
3. Вентцель К. Освобождение ребенка. — Воронеж, 1921. — 23 с.

4. Дьюи Дж. Демократия и образование. — М., 2000. — 377 с.
5. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Моногр. — К.: Факт, 2002. — 260 с.
6. Корженко В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: Моногр. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 304 с.
7. Корчак Я. Як любити дітей. — К., 1992.
8. Лубенец Т. Педагогические беседы. — СПб., 1913. — 268 с.
9. Мамонтов Я. Право держави і право дитини // Соціальне виховання. — К., 1922. — С. 33–42.
10. Населення України, 2004 рік (демографічний щорічник) / Відп. за вип. Л. М. Стельмах. — К., 2005. — 408 с.
11. Педагогічний словник. — К., 2001. — 539 с.
12. Платон. Держава / Пер. з давньогрецьк. Д. Коваль. — К.: Основи, 2000. — 355 с.
13. Права дитини від витоків до сьогодні: 36. текстів, метод. та інформ. матеріалів / Авт.-упоряд.: Г. М. Лактіонова та ін. — К.: Либідь, 2002. — 277 с.
14. Пронькин В., Гутников А. Живое право: Занимат. енцикл. практич. права: В 4 т. — СПб., 2000. — Т. 1. — 512 с.
15. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании // Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. — М., 1988. — С. 200–226.
16. Системи підготовки державних службовців у зарубіжних країнах / Пер. з англ. Ю. Д. Полянського. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 424 с.
17. Скуратівський В. А., Палій О. М., Ліанова Е. М. Соціальна політика. — К.: Вид-во УАДУ, 2003. — 364 с.
18. Френс С. Моральное и гражданское воспитание ребенка и подростка. Избр. пед. соч. — М., 1990. — 304 с.
19. Чепіга Я. Страх і кара // Світло. — 1912. — № 6. — С. 31.
20. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. — Lublin, 2000. — 639 с.
21. Public Service Training Systems in OECD Countries // SIGMA Papers (Paris). — 1996. — № 16.

Ситуація із правами дитини нерозривно пов'язана з історією суспільства й станом його соціального самоусвідомлення. Необхідно запозичити міжнародний позитивний досвід й адаптувати його до вітчизняної культури.

Ситуація с правами ребенка неразрывно связана с историей общества и состоянием его социального самоосознания. Необходимо заимствовать международный положительный опыт и адаптировать его к отечественной культуре.

The situation with the rights of the child is indissolubly connected with history of a society and a condition of its social self-comprehension. It is necessary to borrow the international positive experience and to adapt it for domestic culture.

Надійшла 10 квітня 2008 р.